

ВІДГУК
офіційного опонента Савченко Ірини Віталіївни
про дисертацію Олени Володимирівни Щербак
«Типологія жіночих образів у давній українській
літературі»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Все частіше теми наукових досліджень у сфері історії української літератури дають підстави говорити не лише про вивільнення від тривалого забуття, негації або замовчування цілих пластів мистецького матеріалу, але й про спроби молодих науковців звертатися до проблем, суголосних суспільно-інтелектуальному життю сучасної України. Сьогодення диктує нам потребу пізнати національну культурну спадщину у повному обсязі, воно ж провокує нас на пошук у ній відповідей на цілий ряд далеко не літературних проблем.

Дисертація Олени Володимирівни Щербак «Типологія жіночих образів у давній українській літературі» може бути розглянута саме як спроба пошуку відповіді на одне з болючих питань сучасності про роль і місце жінки у становленні та функціонуванні нації, держави, системи моральних цінностей. Матеріал для дослідження обраний надзвичайно вдало. Адже тексти національної давньої літератури, тексти переважно маскулінні, вміщують значну кількість жіночих образів, які не пасивно існують у історичному просторі, але іноді і змінюють цей простір. Тож ми можемо з упевненістю говорити про актуальність пропонованої дисертації, у якій, хоч і не вичерпно, але послідовно визначаються головні типи жіночих образів у текстах давньої літератури, де поряд із представницями традиційних фемінних чеснот, як-то: скромність, турботливість, довірливість, інфантильність, співчутливість, постають жінки, наділені аналітичністю, честолюбністю, суб'єктністю, прагненням захистити свою честь.

Серед завдань, які ставить перед собою дисерантка, найбільш важливими, на нашу думку, є такі: оприявлення і типологія жіночих образів у

творах Середньовіччя та Бароко, а також з'ясування найвиразніших засобів їх художнього зображення.

Теоретична база дисертації досить солідна. Пошуки науковця спираються на праці знаних і авторитетних літературознавців, які займалися проблемами літературної медієвістики, — І.Франка, М.Грушевського, Д.Чижевського, М.Возняка, П.Білоуса, М.Корпанюка, В.Крекотня, Л.Махновця, О.Мишанича, М.Сулими, В.Яременка та інших. Також підґрунтам дослідження стали праці істориків М.Брайчевського, Л.Войтовича, М.Котляра, В.Рички.

Закономірним, зважаючи на специфіку роботи, є вибір методології: це герменевтичний та компаративний методи.

Відразу варто вказати на потужний і масштабний корпус художніх текстів, які стали матеріалом для наукового пошуку: «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Повість врем'яних літ», «Слово про Ігорів похід», Галицько-Волинський, Київський, Густинський літописи, Києво-Печерський патерик, твори Станіслава Оріховського, Хроніка Феодосія Софоновича, «Житія святих» Димитрія Ростовського (Туптала), «Синопсис», «Історія русів», поетичні тексти Климентія Зиновієва. Зрозуміло, що робота з такою потужною лектурою вимагає від молодого науковця надзвичайної наполегливості та системності.

Дисертація включає «Вступ», три розділи, «Висновки» та список використаних джерел.

У «Вступі» з'ясовано актуальність, мету, завдання, предмет і об'єкт та наукову новизну дослідження.

У першому розділі — «Жінка як об'єкт художнього зображення у давньому письменстві» — проаналізовано стан наукового вивчення проблеми і констатовано, що історики літератури зосереджували свою увагу лише на двох справді масштабних жіночих образах – княгині Ольги та Ярославни.

Другий параграф розділу – «1.2. Жінка в християнському дискурсі» - присвячений типології жіночих образів у Біблії, що є логічним і закономірним,

оскільки давні українські книжники, перебуваючи у християнському морально-мистецькому просторі, у власній оригінальній творчості орієнтувалися на Святе Письмо.

Іноді дисертантка лише фіксує певну біблійну історію без коментування і аналізу. Варто було б зважити на жанрову природу певної книги Святого Письма, яка визначає специфіку зображення та потрактування художнього образу: історична книга передбачає мотиваційну складову та відверте моралізаторство, тоді як у сапієнціальній (Книга Пісні Пісень) превалює поетичність. Це дозволило б не лише виокремити типи жінок, але й визначити домінанти творення образів, а також уникнути твердження: «Пісня пісень є нехарактерною для Біблії» (с. 28).

Також хотілося б, щоб дисертантка визначила, як типологія біблійних жіночих образів буде представлена у давній українській літературі.

Другий розділ — «Образ жінки у середньовічній українській літературі» — присвячений означенню типів жіночих образів у національних літературних текстах XI – XV ст. Виділяються три основні: історичний тип, тип грішниці та релігійний тип. У цю класифікацію не потрапляють образи Ярославни та княгині Ольги, зважаючи на неоднозначність їх історико-літературного потрактування та рівень художнього осмислення у текстах.

Зрозуміло, що найпоширенішим жіночим типом визнається історичний, представлений у літописній спадщині, а також у «Києво-Печерському патерикові» та «Повченні» Володимира Мономаха. Однак дисертантці варто було б звернути увагу на особливості творення такого образу у літописному оповіданні і житійному тексті, наприклад, Предслави Володимирівни, сестри Ярослава Мудрого.

Цікавими є гіпотетичні висновки дисертантки стосовно Іларіона як одного з редакторів «Повісті врем'яних літ».

У параграфі «2.5. Семантика образу жінки у «Слові о полку Ігоревім»» вказується, що образ Ярославни унаочнюює дуалізм світогляду давнього

українця, поєднуючи у собі символіку рідної землі та Діви Марії – Небесної Матері і Заступниці.

Третій розділ дисертації — «Ренесансна та барокова картина жіночого світу в українській літературі» — базується на дослідженні художніх текстів XVI-XVIII ст., у яких жіночі образи постають виразнішими і художньо викінченішими.

Дисерантка актуалізує засоби творення жіночих персонажів: авторська характеристика (Густинський літопис, твори Станіслава Оріховського), самохарактеристика («Хроніка Феодосія Софоновича»), елементи психологічної характеристики (цикл творів, присвячених княгині Ользі). Це дозволяє говорити не лише про зміну техніки художнього письма, але й про зміну у ставленні до жінки, яка поступово суб'єктивізується у свідомості барокою людини.

Максимально продуктивним у цьому аспекті є аналіз образу княгині Ольги. У роботі аргументовано зазначається, що письменник доби Бароко прагне створити багатовимірний образ особистості, наголошуючи не лише на історизмові постаті, але й на її суто людських рисах і мотивах: Ольга не лише княгиня-месница, як традиційно вона постає у текстах середньовічної літератури, але й жінка-вдова, жінка-матір.

Докладно аналізується образ Ольги у її Житії авторства Димитрія Ростовського (Туптала), де він вже остаточно сформований відповідно до агіографічного канону. Предметно показано, як автор узагальнює і систематизує різночасовий літературний матеріал з метою прояснення обставин земного буття святої, а також уникнення неточностей і помилок.

У роботі зазначається: «Відсутність підкресленої української спрямованості пояснюється перш за все тим, що Україна на той час не мала самостійного державного статусу, а тому більшість творів, особливо духовно-релігійного змісту, так чи інакше мали відображати імперські інтереси і великоруську ідеологію» (с.151). Це твердження не є беззаперечним стосовно

письменницької діяльності Данила Туптала. На нашу думку, завдання, яке ставив перед собою агіограф, працюючи над житійною антологією, передбачало максимальну уніфікацію розрізного текстового матеріалу не лише руського походження. Його системне включення до Четиїв-Міней, вірогідно, змушувало автора уникати актуалізації національного походження святого.

Параграф «3.4. Жіночі типи у віршах Климентія Зиновієва» є справді показовим у розкритті теми дослідження. Мандрівного ченця-віршописця цікавить повсякденне існування української жінки: стосунки з чоловіком, майнові права, згубні звички, біль і радість материнства тощо. Дисерантка, посилаючись на відоме твердження І.Франка про Климентія Зиновієва як «дитя свого часу», приходить до висновку, що його поетичне дослідження українського жіночого світу кінця XVII – початку XVIII ст. дозволяє говорити про легалізацію жінки та її часткове урівнювання у моральних правах із чоловіком у тогочасній свідомості та літературі.

«Висновки» підсумовують результати дослідження, дають загальне уявлення про зміст і проблематику дисертації.

Список літератури налічує 207 одиниць. Наукова ерудиція дисерантки засвідчена у тексті дисертації.

Водночас у роботі трапляються окремі положення дискусійного характеру, які викликають питання або потребують додаткового роз'яснення:

1. Так, на нашу думку, не зовсім вдалим є називання параграфів розділів дисертації, які фактично дублюють один одного. Наприклад, «2.1. Історичний тип жінки» - «3.1. Жінки в історичній прозі», «2.1. Образ княгині Ольги» - «3.1. Княгиня Ольга у бароковому тексті».
2. Усі три розділи дисертації лише виграли б за умови подання в них хай і не розлогих, але систематизованих висновків. Заключні «Висновки» до

дисертації не компенсують брак узагальнювальної частини у кожному розділі.

3. Видеться, що хронологічний принцип дослідження – від Середньовіччя до Бароко – не є максимально продуктивним, оскільки змушує дисертантку повторюватися, звертаючись до образів, представлених у творах різних періодів. Також він, вимагаючи описовості, послаблює аналітичність спостережень і висновків.
4. Окремі місця дисертації, особливо параграфи 2.1 та 3.1, нагадують словники-довідники, у яких подається перелік імен з короткою характеристикою кожної історичної особи. На с. 32 сама дисертантка зазначає, «зупиняється на образі Либіді немає сенсу...». Можливо, не варто було звертатися до тих жіночих імен, які лише згадуються у літературних текстах принагідно і спорадично, але не набувають образної виразності.
5. Хотілося б зрозуміти мотивацію включення у наукове дослідження текстів Станіслава Оріховського, але ігнорування поеми Себастяна Кленовича «Роксоланія», яка, на нашу думку, могла б дати цікавий матеріал для роздумів, розширити і збагатити висновки дисертації.

Зрозуміло, що наведені тут зауваження та міркування мають частковий характер.

Основні положення роботи викладені у публікаціях у фахових виданнях, вони свідчать про достатню апробація результатів дослідження. Зміст автореферату відповідає змісту дисертації.

Загалом же дисертаційне дослідження Олени Володимирівни Щербак – актуальне і цікаве. Дисертантка володіє джерелами, вміє узагальнювати літературні явища і факти. Перед нами – сформований науковець, що може сумлінно й успішно працювати в українській літературознавчій науці.

Дисертація Щербак Олени Володимирівни «Типологія жіночих образів у давній українській літературі» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від

24.07. 2013 р. №567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ №656 від 19.08.2015 р., а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Доцент кафедри української літератури
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова,
кандидат філологічних наук

02.10.2016

